

Lico muru świątyni było oskarpowane przynajmniej od strony południowej.

FAZA III: 1610 ROK

Ogólna charakterystyka budowli. Zgodnie z zapisem źródłowym z tego roku, kościół miał być *przedłużony o 18 łokci* (por. Harasimowicz 1997, s. 47), co znajduje potwierdzenie w wynikach badań. Przedłużono wówczas, o wyżej wymienioną wartość – na poziomie fundamentów jest to około 10,90 m wobec spodziewanych około 10,37 m – korpus nawowy w kierunku zachodnim – odtąd była to nawa o wymiarach 10,80 × 26,6–26,7 m – oraz zbudowano nową, masywną wieżę na planie kwadratu o boku 6 m, umieszczoną na osi założenia i przylegającą do elewacji zachodniej świątyni. Wykonany wkrótce potem plan miasta, zawarty w dziele M. Meriana (1650 r.) przedstawia kościół murowany (!), z dość charakterystycznymi oknami zamkniętymi łukiem półpełnym, o prostych podziałach maswerków oraz wieżyczką na sygnaturkę o cechach wczesnorenesansowych. Niewykluczone, że jeden z dwóch widoków zawartych w pracy Meriana z 1650 r. przedstawia bryłę kościoła sprzed przebudowy w 1610 r., różnią się one bowiem między sobą lokalizacją wieży (por. Zeiller 1650). Zawarta w zapisie źródłowym informacja o podwyższeniu kościoła nie podlega na razie weryfikacji.

Materiał i technika budowy. Do wzniesienia tych murów użyto cegieł układanych w wątku niderlandzkim na bardzo twardej zaprawie piaszczysto-wapiennej barwy białej.

FAZA IV: 1723 ROK

Ogólna charakterystyka budowli. Przebudowa barokowa zasadniczo zmieniła układ przestrzenny kościoła. Wyodrębnione dotąd w jego bryle prezbiterium poszerzono do rozmiarów korpusu, powtarzając jednak dotychczasowe, poligonalne zamknięcie; dobudowano od południa rozległą nawę boczną z dwoma poziomami empor, zakładając również podobne empory w starym korpusie po stronie północnej; ponadto wzniesiono dwie wieżyczki, bezpośrednio przy wieży, dla pomieszczenia schodów prowadzących zapewne na empory. Fakt istnienia dwóch takich wieżyczek potwierdzają też ryciny Friedricha Gottlieba Endlera z początku XIX w. (por. Harasimowicz 1997, s. 46). Ponad wszelką wątpliwość budowla po przebudowie osiemnastowiecznej wykonana była w konstrukcji ryglowej, zbliżonej do tak zwanego *Ständerbau*.

Materiał i technika budowy. Zachowane partie fundamentowe, filarowo-łękowe, poświadczające przekształcenia kościoła, zbudowano z cegieł układanych w wątku niderlandzkim i nieregularnym, na dość twardej zaprawie piaszczysto-wapiennej barwy jasnopopielatej lub też nieco gorszej jakościowo – barwy żółtobrazowej.

FAZA V: LATA 1756–1763

W związku z wydarzeniami wojny siedmioletniej obniżono wieżę kościoła znajdującego się na terenie fortyfikacji. W takiej formie kościół funkcjonował do 1854 r., kiedy to został zniszczony wskutek pożaru i ostatecznie rozebrany.

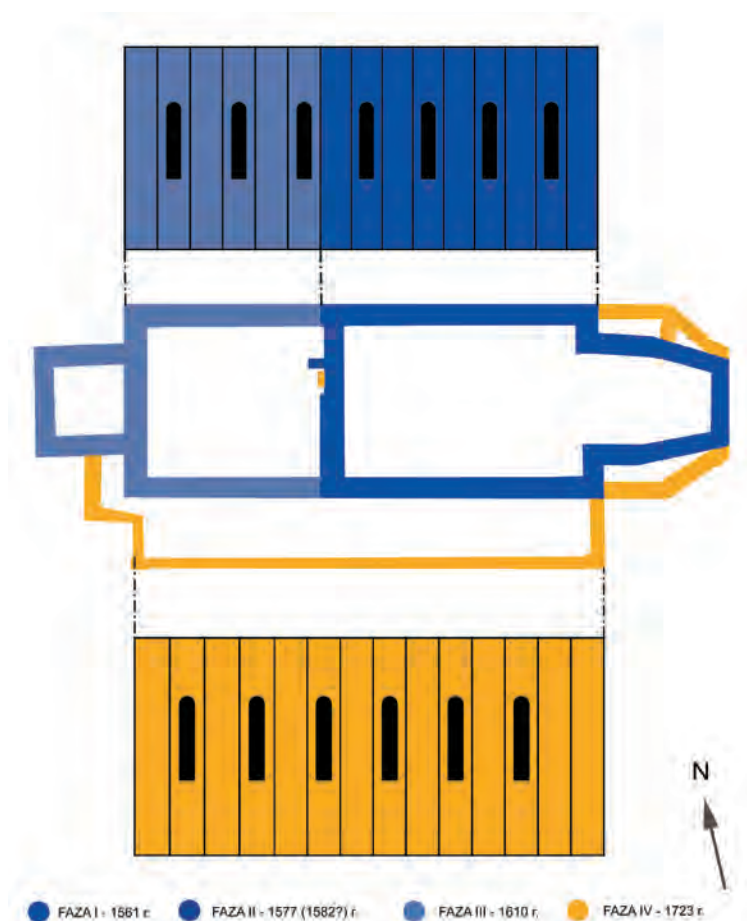
VI.2. REKONSTRUKCJA KOŚCIOŁA SALWATORA WE WROCŁAWIU

MARIUSZ CABAN

1. PODSTAWY DO STWORZENIA REKONSTRUKCJI

Rekonstrukcja kościoła Salwatora powstała w oparciu o bogate źródła historyczne i wyniki badań archeologicznych (Guszpit i in. 2010). Dzięki rozwarstwieniu chronologicznemu reliktyw kościoła (ryc. 1), było możliwe wykreślenie planu rekonstrukcji poszczególnych etapów rozbudowy. Opracowany w ten sposób rzut przyziemia każdej fazy, stał się podstawą do zbudowania wirtualnych modeli 3D. W poszukiwaniu odpowiednich proporcji oraz form architektonicznych poszczególnych faz budowy, wykorzystano ikonografię obiektu. Posłużono się również podobieństwami do zachowanych kościołów ryglowych z tego samego okresu z terenów Wrocławia

i okolic. Sprawą kluczową dla hipotetycznej wiarygodności rekonstrukcji było odtworzenie układu konstrukcji ryglowej dla każdej z faz budowy. Konieczna była zatem wnikliwa analiza znanych przedstawień kościoła pod tym kątem. Kwestia ta, w ikonografii przedstawiona jest w sposób niejasny i wielokrotnie sprzeczny między sobą. Wynika to zapewne z niedostatecznych umiejętności rysunkowych autorów lub z powielania grafik. W związku z tym, analizę ikonografii rozpoczęto od rozdzielenia ilustracji na te, które zostały sporządzone na podstawie własnych obserwacji autorów oraz te, które powstały w wyniku kopiowania innych grafik. Kolejnym krokiem była

Ryc. 1. Wrocław, kościół Salwatora. Chronologia budowy kościoła autorstwa: P. Guszpit i inni.
Rekonstrukcja układu słupów w konstrukcji ryglowej. Rys. Mariusz Caban

Fig. 1. Wrocław, church of Our Saviour. Chronology of the church construction by: P. Guszpit et al.
Reconstruction of the pillar pattern in timber framing. Drawing by Mariusz Caban

ocena zdolności artystycznych rysowników. Autorzy znanych nam przedstawień obiektu, prezentowali bardzo różny poziom umiejętności rysunkowych, które można dostrzec przede wszystkim w zdolności realistycznego odwzorowywania perspektywy, zieleni otaczającej kościół oraz ogólnej wrażliwości

na światłocien i detal. Dopiero porównując ze sobą grafiki o wysokim poziomie rysunkowym, można zauważyć, iż przedstawiają one układ konstrukcji ryglowej w bardzo podobny sposób, bez większych różnic czy sprzeczności.

2. REKONSTRUKCJE KOŚCIOŁA

Rekonstrukcja kościoła Salwatora została podzielona na pięć głównych faz przemian architektonicznych tego obiektu. W oparciu o badania archeologiczno- architektoniczne zachowanych relikwów kościoła,

opracowano schemat podziału na fazy budowlane, wraz z widokiem elewacji południowej (ryc. 2).

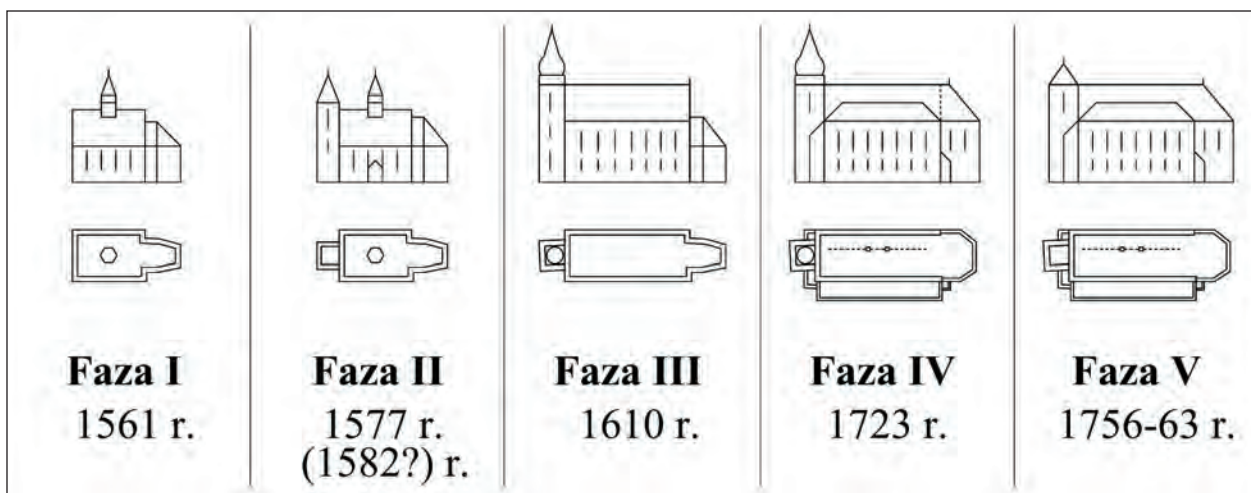
Po wnikliwej analizie zgromadzonej ikonografii kościoła, przedstawiono szczegółowe rozwarstwienie kolejnych etapów rozbudowy świątyni (ryc. 3).

3. ANALIZA IKONOGRAFII WIDOKÓW KOŚCIOŁA SALWATORA

FAZA I: 1561 ROK

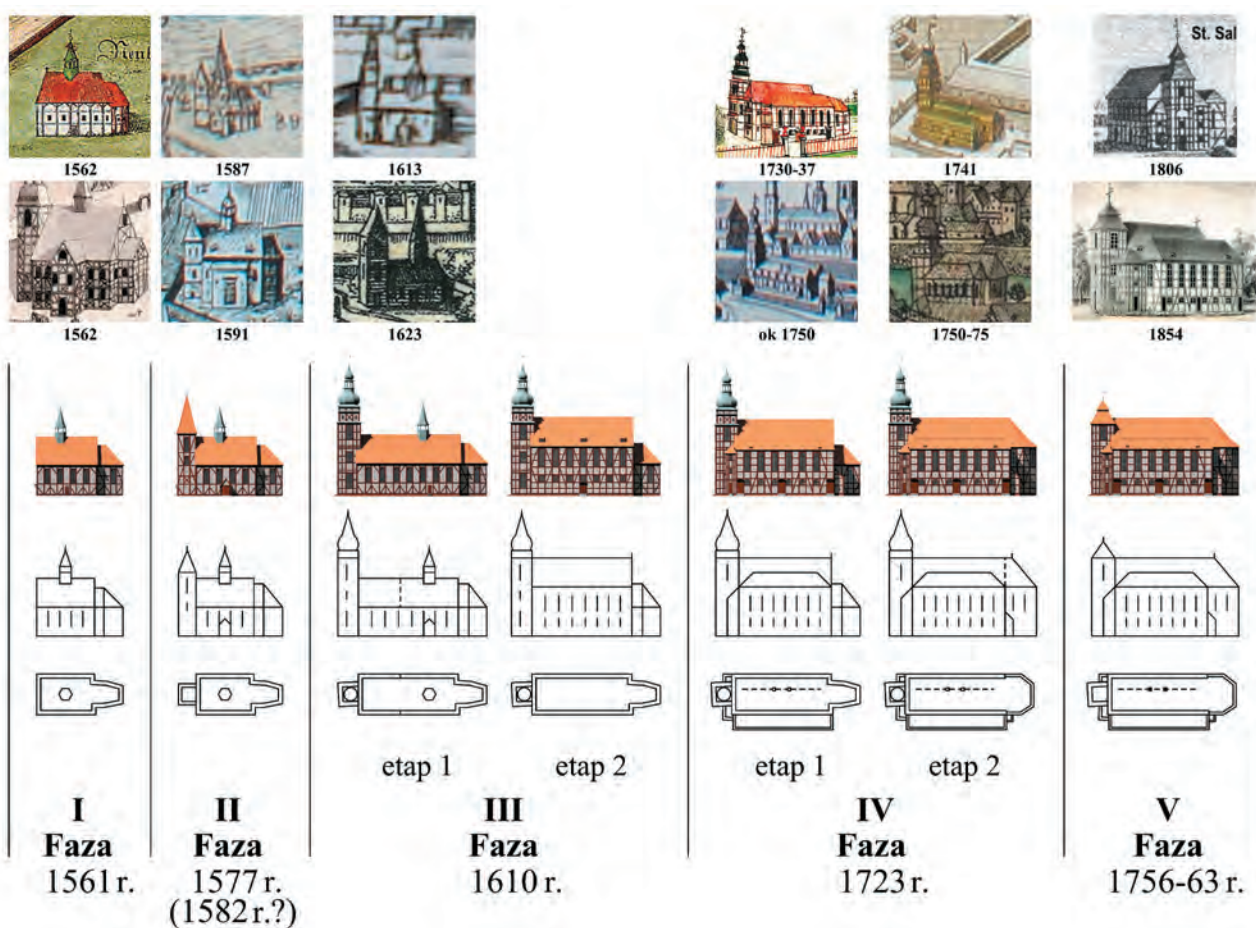
Jedynym znanym nam przedstawieniem kościoła Salwatora w jego pierwszej fazie budowy jest plan Weinerów z 1562 roku (ryc. 4). Widzimy na nim nie-

wielki kościół w konstrukcji ryglowej z wielobocznym, niższym prezbiterium. Dach dwuspadowy nad korpusem i wielospadowy nad prezbiterium, pokryty jest dachówką. W połowie długości dachu korpusu

Ryc. 2. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja wyglądu kościoła w różnych fazach budowlanych. Rzuty kościoła na podstawie rozwarstwienia chronologicznego autorstwa: P. Guszpit i inni 2010. Rys. Mariusz Caban

Fig. 2. Wrocław, church of Our Saviour. Reconstruction of the appearance of the church in different construction phases. Church plans on the basis of chronological dissection by: P. Guszpit et al. 2010. Drawing by Mariusz Caban

Ryc. 3. Wrocław, kościół Salwatora. Ikonografia i rekonstrukcje kościoła. Rzuty kościoła na podstawie rozwarstwienia chronologicznego autorstwa: P. Guszpit i inni 2010. Rys. Mariusz Caban

Fig. 3. Wrocław, church of Our Saviour. Iconography and reconstructions of the church. Church plans on the basis of chronological dissection by: P. Guszpit et al. 2010. Drawing by Mariusz Caban

znajduje się oblachowana sygnaturka. W kolejnych przerysach planu Weinerów (ryc. 5), konstrukcja ryglowa nie jest już jednoznacznie ukazana, co można tłumaczyć uproszczeniem przy kopiowaniu planu, i nie brano tych zmian pod uwagę. Fazy I i II różnią się od siebie dobudowaną od zachodu wieżą, więc przy rekonstrukcji pierwotnego wyglądu kościoła

zwrócono również uwagę na ikonografię kolejnej fazy. Niektóre z tych rycin przedstawiają kościół z odeskowaną konstrukcją ryglową. W rekonstrukcji zaproponowano dwie wersje wyglądu elewacji kościoła (ryc. 6–11). Nie jesteśmy w stanie stwierdzić, czy w czasie po powstaniu planu Weinerów kościół nie został odeskowany.

Ryc. 4. Wrocław, kościół Salwatora.
Fragment planu Weinerów z 1562 r.

Fig. 4. Wrocław, church of Our Saviour.
Fragment of the plan by Weiners from 1562

Ryc. 5. Wrocław, kościół Salwatora. Fragment
jednego z przerysów planu Weinerów

Fig. 5. Wrocław, church of Our Saviour. Fragments of
a redrawing of the plan by Weiners

Ryc. 6. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja świątyni
z I fazy budowlanej (1561 r.) z widoczną konstrukcją ryglową,
widok północno-wschodni. Rys. Mariusz Caban

Fig. 6. Wrocław, church of Our Saviour. Church
reconstruction from construction phase I (1561)
with visible timber framing, Northeast view. Drawing
by Mariusz Caban

Ryc. 7. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja świątyni
z I fazy budowlanej (1561 r.) z odeskowaną elewacją,
widok północno-wschodni. Rys. Mariusz Caban

Fig. 7. Wrocław, church of Our Saviour. Church reconstruction
from construction phase I (1561) with a wood-covered
facade, Northeast view. Drawing by Mariusz Caban

Ryc. 8. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja świątyni z I fazy budowlanej (1561 r.) z widoczną konstrukcją ryglową, widok północno-zachodni. Rys. Mariusz Caban

Fig. 8. Wrocław, church of Our Saviour. Church reconstruction from construction phase I (1561) with visible timber framing, Northwest view. Drawing by Mariusz Caban

Ryc. 9. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja świątyni z I fazy budowlanej (1561 r.) z odeskowaną elewacją, widok północno-zachodni. Rys. Mariusz Caban

Fig. 9. Wrocław, church of Our Saviour. Church reconstruction from construction phase I (1561) with a wood-covered facade, Northwest view. Drawing by Mariusz Caban

Ryc. 10. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja świątyni z I fazy budowlanej (1561 r.) z widoczną konstrukcją ryglową, widok południowo-zachodni. Rys. Mariusz Caban

Fig. 10. Wrocław, church of Our Saviour. Church reconstruction from construction phase I (1561) with visible timber framing, Southwest view. Drawing by Mariusz Caban

Ryc. 11. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja świątyni z I fazy budowlanej (1561 r.) z odeskowaną elewacją, widok południowo-zachodni. Rys. Mariusz Caban

Fig. 11. Wrocław, church of Our Saviour. Church reconstruction from construction phase I (1561) with a wood-covered facade, Southwest view. Drawing by Mariusz Caban

FAZA II: 1577 (1582?) ROK

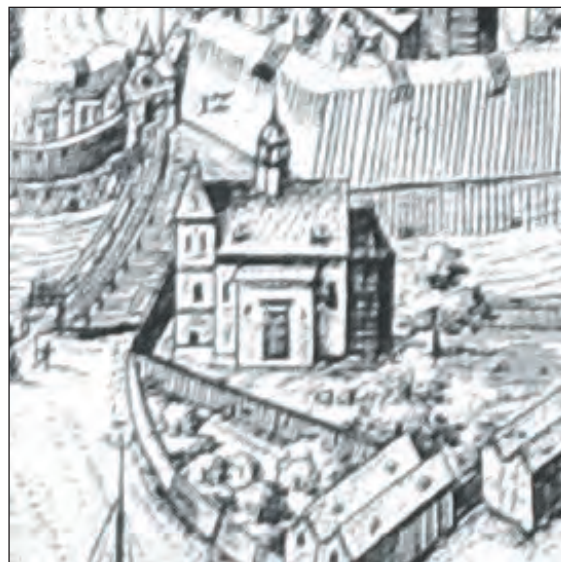
Faza druga różni się od fazy pierwszej dobudowaną wieżą od strony zachodniej. Skromne relikty tej wieży zostały odsłonięte w trakcie badań archeologicznych (Guszpit i inni, 2010). Głównym problemem przy rekonstrukcji wyglądu kościoła w fazie

drugiej, było ustalenie w jakim typie konstrukcji ta wieża powstała. Żadna z zachowanych grafik nie przedstawia konstrukcji kościoła w sposób jednoznaczny (ryc. 12–17). Z powodu tych nieścisłości zdecydowano się na ukazanie tej fazy w dwóch wersjach, w konstrukcji ryglowej oraz z odeskowaniem

Ryc. 12. Wrocław, kościół Salwatora. Fragment z planu F. H. Vrooma – F. Grossa, 1587 r.

Fig. 12. Wrocław, church of Our Saviour. Fragment from the plan by F. H. Vroom - F. Gross, 1587

Ryc. 13. Wrocław, kościół Salwatora. Fragment z planu G. Hayera, 1591 r.

Fig. 13. Wrocław, church of Our Saviour. Fragment from the plan by G. Hayer, 1591

Ryc. 14. Wrocław, kościół Salwatora. Fragment planu P. Bertiusa, 1616 r.

Fig. 14. Wrocław, church of Our Saviour. Fragment of the plan by P. Bertius, 1616

Ryc. 15. Wrocław, kościół Salwatora. Fragment planu M. Meriana, przed 1650 r.

Fig. 15. Wrocław, church of Our Saviour. Fragment of the plan by M. Merian, before 1650

(ryc. 18–23). To co łączy jednak wszystkie grafiki obrazujące fazę drugą, to usytuowanie sygnaturki w połowie długości dachu korpusu świątyni oraz jej wysokość, która nigdy nie jest niższa od dobudowanej wieży.

FAZA III: 1610 ROK

Po zapoznaniu się z kwerendą historyczną jak i wynikami badań archeologicznych oraz po analizie przekazów ikonograficznych, nasunął się pewien

wniosek odnośnie etapów rozbudowy kościoła w ramach fazy III. Przedłużenie korpusu kościoła o 18 łokci (Harasimowicz 1997, s. 47), według mnie znajduje swoje uzasadnienie również w ikonografii. Na ryc. 24, przedstawiającej stan niedługo po rozbudowie kościoła, widać wyraźnie, iż w wyniku przedłużenia korpusu lokalizacja sygnaturki tym samym „przesunęła się” w stronę wschodnią. Dobudowana wieża jest już wyższa od sygnaturki i posiada charakterystyczny dla fazy III i IV barokowy szczyt.

Ryc. 16. Wrocław, kościół Salwatora. Plan M. Meriana (na podstawie nieznannej grafiki), 1623 r.

Fig. 16. Wrocław, church of Our Saviour. Plan of M. Merian (on the basis of unknown graphics), 1623

Ryc. 17. Wrocław, kościół Salwatora. Grafika P. Schenka przed 1702 r.

Fig. 17. Wrocław, church of Our Saviour. Graphics by P. Schenk before 1702

Ryc. 18. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja świątyni z II fazy budowlanej (1577 r.) z widoczną konstrukcją ryglową, widok północno wschodni. Rys. Mariusz Caban

Fig. 18. Wrocław, church of Our Saviour. Church reconstruction from construction phase II (1577) with visible timber framing, Northeast view. Drawing by Mariusz Caban

Ryc. 19. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja świątyni z II fazy budowlanej (1577 r.) z odeskowaną elewacją, widok północno wschodni. Rys. Mariusz Caban

Fig. 19. Wrocław, church of Our Saviour. Church reconstruction from construction phase II (1577) with a wood-covered facade, Northeast view. Drawing by Mariusz Caban

Interpretując powyższe grafiki można stwierdzić, iż wraz z przedłużeniem kościoła nie przeprowadzono jednocześnie jego podwyższenia. Podwyższenie korpusu musiało mieć jednak miejsce, widać to na późniejszych rycinach. Pozostaje więc jedynie ustalenie kiedy doszło do podwyższenia wydłużonego korpusu, i czy fakt ten zaliczyć można jeszcze do

fazy III. Można hipotetycznie przyjąć, iż kościół mógł być podwyższony już w kilkanaście lat po jego przedłużeniu lub dopiero na krótko przed dobudowaniem empor od strony południowej. Następujące po sobie hipotetyczne etapy przedstawiono na ryc. 3. Zwiększenie wysokości nowopowstałego korpusu było niezbędne do zbudowania w kolejnej fazie empor po stronie południowej. Trudno odnieść się do rycin z pierwszej połowy i końca XVIII wieku (ryc.

Ryc. 20. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja świątyni z II fazy budowlanej (1577 r.) z widoczną konstrukcją ryglową, widok północno zachodni. Rys. Mariusz Caban

Fig. 20. Wrocław, church of Our Saviour. Church reconstruction from construction phase II (1577) with visible timber framing, Northwest view. Drawing by Mariusz Caban

Ryc. 21. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja świątyni z II fazy budowlanej (1577 r.) z odeskowaną elewacją, widok północno zachodni. Rys. Mariusz Caban

Fig. 21. Wrocław, church of Our Saviour. Church reconstruction from construction phase II (1577) with a wood-covered facade, Northwest view. Drawing by Mariusz Caban

Ryc. 22. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja świątyni z II fazy budowlanej (1577 r.) z widoczną konstrukcją ryglową, widok południowo zachodni. Rys. Mariusz Caban

Fig. 22. Wrocław, church of Our Saviour. Church reconstruction from construction phase II (1577) with visible timber framing, Southwest view. Drawing by Mariusz Caban

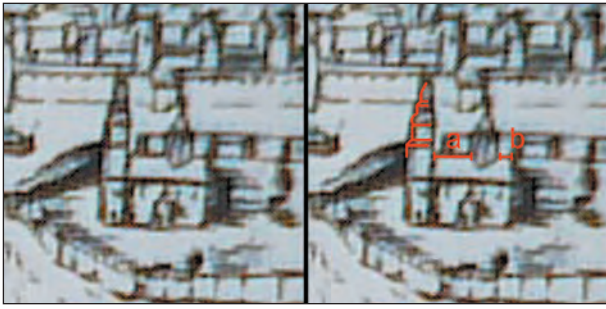

Ryc. 23. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja świątyni z II fazy budowlanej (1577 r.) z odeskowaną elewacją, widok południowo zachodni. Rys. Mariusz Caban

Fig. 23. Wrocław, church of Our Saviour. Church reconstruction from construction phase II (1577) with a wood-covered facade, Southwest view. Drawing by Mariusz Caban

25 i 26). Wydaje się, że młodsza grafika (ryc. 26) jest kopią tej starszej (ryc. 25). Niejasny i sprzeczny ze sobą jest układ rygli, trudno jest również jednoznacznie przyporządkować ryciny do którejś z faz. Gdyby uznać, że grafiki przedstawiają świątynię w jej II fazie rozwoju, byłyby one dowodem na ryglową

konstrukcję tej fazy. Z usytuowania sygnaturki, i raczej barokowego szczytu, wynika natomiast, iż jest to początek III fazy. Stosunek proporcji szerokości wieży do wysokości korpusu wskazuje na jego podwyższenie, co musiało mieć miejsce pod koniec fazy III, lub na początku IV. Zważywszy dodatkowo

Ryc. 24. Wrocław, kościół Salwatora. Fragment planu J. Hayera, 1613 r. Literami a, b zaznaczono różnice w długości kalenicy po obu stronach sygnatury

Fig. 24. Wrocław, church of Our Saviour. Fragment plan of J. Hayera, 1613. Letters a and b show the difference in the length of the roof ridge on both sides of the mark

na czas wykonania grafik, oraz z powodu wszystkich zawartych w nich sprzeczności i niejasności, ryc. 25 i 26 nie zostały wzięte pod uwagę. Rekonstrukcje kościoła w pierwszym etapie fazy III przedstawiono na ryc. 27–29, a w etapie drugim na ryc. 30–32.

FAZA IV: 1723 ROK

W kolejnej, czwartej fazie, od strony południowej do kościoła dobudowano empory z niezależnym od korpusu czterospadowym dachem, co znajduje liczne potwierdzenie w ikonografii (ryc. 33–42). W trakcie analizy zachowanych przedstawień kościoła, zwrócono również uwagę na fakt rozbudowy prezbiterium. Na ryc. 33 i 34 oprócz empor od strony południowej, widoczne jest, niższe od korpusu wieloboczne prezbiterium, które mogło pochodzić jeszcze z fazy I. Można domniemywać, iż szkic F. B. Wenera z lat ok. 1730–37 (ryc. 33) przedstawia nowo rozbudowany kościół, który nie posiadał jeszcze wówczas prezbiterium o wysokości korpusu. Prezbiterium to z kolei jest wyraźnie widoczne na wielu rycinach (ryc. 35–42). Możliwe, że dopiero w jakimś czasie od dobudowania empor zdecydowano się na rozbiórkę starego prezbiterium i zastąpiono go nową, większą kubaturą. Liczące już wówczas ponad 150 lat prezbiterium, mogło okazać się zbyt małe w stosunku do znacznie powiększonego korpusu. Rekonstrukcje kościoła w pierwszym etapie fazy IV przedstawiono na ryc. 43–44, a w etapie drugim na ryc. 45–46.

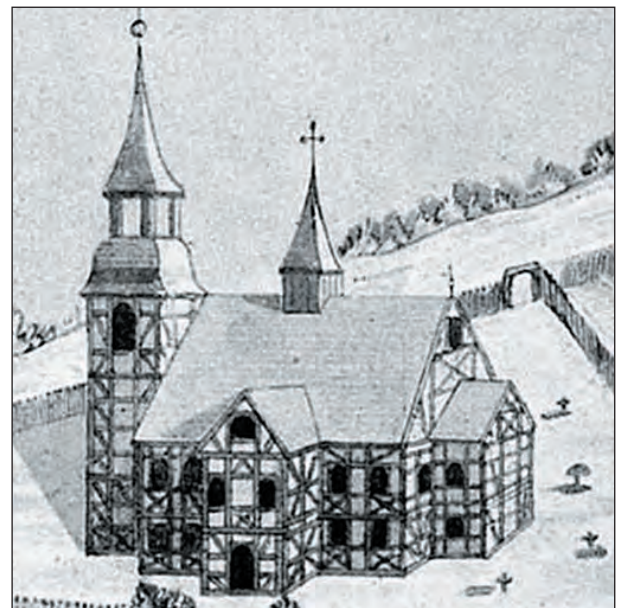
FAZA V: LATA 1756–1763

W związku z wydarzeniami wojny siedmioletniej obniżono wieżę kościoła, który znajdował się wówczas na terenie rozbudowanych, miejskich fortyfikacji bastionowych (ryc. 47 i 48). Wygląd wieży kościoła po obniżeniu wraz z dokładnym rysunkiem układu konstrukcji szkieletowej przedstawiono na

Ryc. 25. Wrocław, kościół Salwatora. Grafika K. Winklera (przypuszczalnie na podst. F. B. Wenera), 1728 r.

Fig. 25. Wrocław, church of Our Saviour. Graphics by K. Winkler (probably on the basis of F. B. Werner), 1728

Ryc. 26. Wrocław, kościół Salwatora. Grafika H. Weiricha, koniec XVIII w.

Fig. 26. Wrocław, church of Our Saviour. Graphics by H. Weirich, end of 18th century

ryc. 48–51. Ryciny 49, 50 i 51 świadczą o niemałych zdolnościach rysunkowych autorów, a ponieważ ukazana na nich faza V, w dużej mierze podobna jest do fazy III i IV, ryciny te były solidną podstawą do odtworzenia układu konstrukcji ryglowej, również dla wcześniejszych faz chronologicznych.

Ryc. 27. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja świątyni w pierwszym etapie III fazy budowlanej (1610 r.), widok północno-wschodni. Rys. Mariusz Caban

Fig. 27. Wrocław, church of Our Saviour. Church reconstruction in the first stage of construction phase III (1610), Northeast view. Drawing by Mariusz Caban

Ryc. 28. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja świątyni w pierwszym etapie III fazy budowlanej (1610 r.), widok północno-zachodni. Rys. Mariusz Caban

Fig. 28. Wrocław, church of Our Saviour. Church reconstruction in the first stage of construction phase III (1610), Northwest view. Drawing by Mariusz Caban

Ryc. 29. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja świątyni w pierwszym etapie III fazy budowlanej (1610 r.), widok południowo-zachodni. Rys. Mariusz Caban

Fig. 29. Wrocław, church of Our Saviour. Church reconstruction in the first stage of construction phase III (1610), Southwest view. Drawing by Mariusz Caban

Ryc. 30. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja świątyni w drugim etapie III fazy budowlanej (1610 r.), widok północno-wschodni. Rys. Mariusz Caban

Fig. 30. Wrocław, church of Our Saviour. Church reconstruction in the second stage of construction phase III (1610), Northeast view. Drawing by Mariusz Caban

Ryc. 31. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja świątyni w drugim etapie III fazy budowlanej (1610 r.), widok północno-zachodni. Rys. Mariusz Caban

Fig. 31. Wrocław, church of Our Saviour. Church reconstruction in the second stage of construction phase III (1610), Northwest view. Drawing by Mariusz Caban

Ryc. 32. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja świątyni w drugim etapie III fazy budowlanej (1610 r.), widok południowo-zachodni. Rys. Mariusz Caban

Fig. 32. Wrocław, church of Our Saviour. Church reconstruction in the second stage of construction phase III (1610), Southwest view. Drawing by Mariusz Caban

Ryc. 33. Wrocław, kościół Salwatora. Rysunek F. B. Wernera, 1730–1737 r.

Fig. 33. Wrocław, church of Our Saviour. Drawing by F. B. Werner, 1730–1737

Ryc. 34. Wrocław, kościół Salwatora. Plan P. Buscha, (wg anonimowego planu F.B. Wernera) ok. 1750 r.

Fig. 34. Wrocław, church of Our Saviour. Plan by P. Busch, (according to an anonymous plan by F.B. Werner) ca. 1750

Ryc. 35. Wrocław, kościół Salwatora.
Plan F. B. Wernera, 1736 r.

Fig. 35. Wrocław, church of Our Saviour.
Plan by F. B. Werner, 1736

Ryc. 36. Wrocław, kościół Salwatora. Z panoramy Wrocławia
w *Scenographia urbium Silesiae* F.B. Wernera, 1737–1752 r.

Fig. 36. Wrocław, church of Our Saviour. From the panorama
of Wrocław in *Scenographia urbium Silesiae*
by F.B. Werner, 1737–1752

Ryc. 37. Wrocław, kościół Salwatora.
Plan F. B. Wernera, 1740–1760 r.

Fig. 37. Wrocław, church of Our Saviour.
Plan by F. B. Werner, 1740–1760

Ryc. 38. Wrocław, kościół Salwatora.
Plan F. B. Wernera po 1742 r., (przed 1750 r.)

Fig. 38. Wrocław, church of Our Saviour.
Plan by F. B. Werner after 1742, before 1750

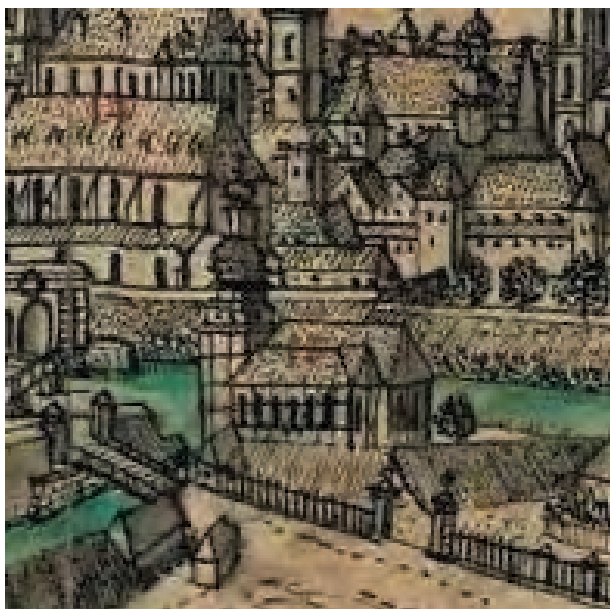
Ryc. 39. Wrocław, kościół Salwatora. Grafika J.D. Schleuena (na podstawie rysunku F.B. Wernera), 1741 r.

Fig. 39. Wrocław, church of Our Saviour. Graphic by J.D. Schleuen (on the basis of a drawing by F.B. Werner), 1741

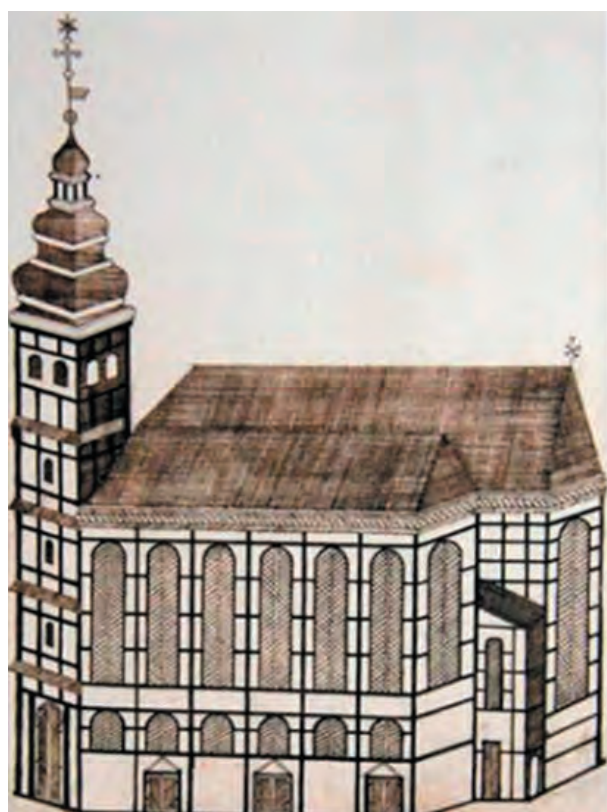
Ryc. 40. Wrocław, kościół Salwatora. Grafika Gericke z 1781 r. (na podstawie rysunku Schleuena z 1741 r.)

Fig. 40. Wrocław, church of Our Saviour. Graphics by Gericke from 1781 (on the basis of a drawing by Schleuen from 1741)

Ryc. 41. Wrocław, kościół Salwatora. Plan F. B. Wernera, 1750–1775 r.

Fig. 41. Wrocław, church of Our Saviour. Plan of F. B. Werner, 1750–1775

Ryc. 42. Wrocław, kościół Salwatora. Grafika G.I. Dollhopff, 1796–1818 r.

Fig. 42. Wrocław, church of Our Saviour. Graphics by G.I. Dollhopff, 1796–1818

Ryc. 43. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja świątyni w pierwszym etapie IV fazy budowlanej (1723 r.), widok północno-wschodni. Rys. Mariusz Caban

Fig. 43. Wrocław, church of Our Saviour. Church reconstruction in the first stage of construction phase IV (1723), Northeast view. Drawing by Mariusz Caban

Ryc. 44. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja świątyni w pierwszym etapie IV fazy budowlanej (1723 r.), widok północno-zachodni. Rys. Mariusz Caban

Fig. 44. Wrocław, church of Our Saviour. Church reconstruction in the first stage of construction phase IV (1723), Northwest view. Drawing by Mariusz Caban

Ryc. 45. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja świątyni w drugim etapie IV fazy budowlanej (1723 r.), widok północno-zachodni. Rys. Mariusz Caban

Fig. 45. Wrocław, church of Our Saviour. Church reconstruction in the second stage of construction phase IV (1723), Northwest view. Drawing by Mariusz Caban

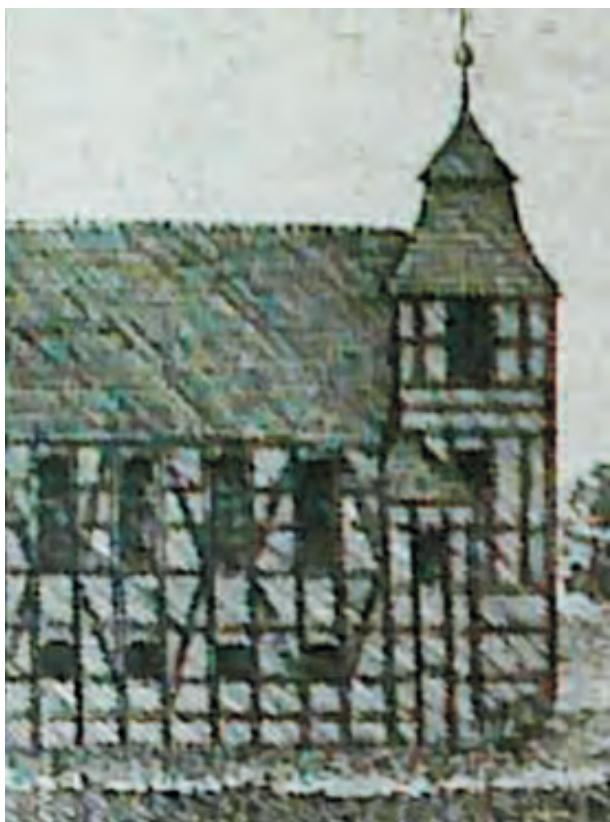
Ryc. 46. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja świątyni w drugim etapie IV fazy budowlanej (1723 r.), widok południowo-zachodni. Rys. Mariusz Caban

Fig. 46. Wrocław, church of Our Saviour. Church reconstruction in the second stage of construction phase IV (1723), Southwest view. Drawing by Mariusz Caban

Ryc. 47. Fragment planu F. G. Endlera z zaznaczonym obrysem kościoła Salwatora na terenie rozbudowanych fortyfikacji miejskich, 1807 r.

Fig. 47. Fragment of a plan by F. G. Endler with the church of Our Saviour outline marked on the area of extended fortifications, 1807

Ryc. 50. Wrocław, kościół Salwatora. Rysunek F. B. Endlera (na podstawie nieznanej grafiki), 1806 r.

Fig. 50. Wrocław, church of Our Saviour. Drawing by F. B. Endler (on the basis of unknown graphics), 1806

Ryc. 48. Wrocław, kościół Salwatora. Autor nieznany, koniec XVIII w.

Fig. 48. Wrocław, church of Our Saviour. Unknown author, end of 18th century

Ryc. 49. Wrocław, kościół Salwatora. Rysunek Junga (na podstawie nieznanej grafiki), przed 1854 r.

Fig. 49. Wrocław, church of Our Saviour. Drawing by Jung (on the basis of unknown graphics), before 1854

Ryc. 51. Wrocław, kościół Salwatora. Rysunek F. B. Endlera (na podstawie nieznanej grafiki), 1807 r.

Fig. 51. Wrocław, church of Our Saviour. Drawing by F. B. Endler (on the basis of unknown graphics), 1807

Ryc. 52. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja świątyni w V fazie budowlanej (1756–63 r.), widok północno-wschodni. Rys. Mariusz Caban

Fig. 52. Wrocław, church of Our Saviour. Church reconstruction in construction phase V (1756–63), Northeast view. Drawing by Mariusz Caban

Ryc. 53. Wrocław, kościół Salwatora. Rekonstrukcja świątyni w V fazie budowlanej (1756–1763 r.), widok północno-zachodni. Rys. Mariusz Caban

Fig. 53. Wrocław, church of Our Saviour. Church reconstruction in construction phase V (1756–63), Northwest view. Drawing by Mariusz Caban

VI.3. PROBLEMATYKA BADAWCZA WROCŁAWSKIEGO WARSZTATU BUDOWLANEGO W 2 POŁOWIE XV I W XVI WIEKU

ROLAND MRUCZEK

Wrocławski warsztat budowlany schyłku średniowiecza i początków czasów nowożytnych jest pod względem badawczym zjawiskiem zupełnie wyjątkowym i niezmiennie intrygującym. Duża liczba zachowanych obiektów architektonicznych, przy wyjątkowo bogatym detalu rzeźbiarskim oraz stosunkowo bogate źródła historyczne czynią ten – bądź co bądź – mocno już wyeksploatowany temat, godnym ponownego podjęcia (por. Kostowski 1997). Czy są ku temu podstawy? Cechy techniczne i technologiczne odkrywanych w trakcie badań partii fundamentowych dawnej świątyni Salwatora, nawiązujące do najważniejszych wrocławskich budowli wzniesionych w XV i XVI w., oraz relatywnie dokładne – mimo stosunkowo niewielkiej powierzchni wykopów badawczych – rozwarstwienie chronologiczne relikwów, przy precyzyjnym datowaniu poszczególnych faz budowlanych w źródłach historycznych, dały niepowtarzalną szansę ponownego przyjrzenia się wrocławskiemu warsztatowi budowlanemu schyłku średniowiecza i początków czasów nowożytnych. W ostatnich latach – z braku nowych źródeł – zagadnienie to stało się niemal wyłącznie domeną analiz historyków sztuki, skupiających

się na zagadnieniach związanego z tymi budowlami wystroju rzeźbiarskiego i charakterystycznej „archaizującej” stylistyki, znanej choćby z południowej elewacji ratusza czy przedsionka katedry. Z drugiej strony pojawia się cała plejada nazwisk architektów i rzeźbiarzy, wśród których wymienić wypada: Hansa Bertholda, Petera Franczke, Bertolda Pole, Bricciusa Gauske, Jodoka Tauchena, Mikołaja Tinczmanna, Gremila Młodsze, Hansa von Redlingena, Gregora Mangmeistera, Adama Fiebiga, Lorensa Guntera, Hieronima Archonatiego, Jakuba Parra, Bernarda Niurona, Muntiga z Groningen, Walentego Saebischa, w końcu Fryderyka Grossa i Hansa Schneidera von Lindau, których dłuższa lub krótsza obecność we Wrocławiu zmusza ciągle do zadawania pytań o atrybucję najwybitniejszych dzieł architektonicznych tamtych czasów. Przykładem niezwykle ciekawej i jednocześnie krytycznej wobec dawnych ustaleń pracy dotyczącej tzw. warsztatu budowlanego jest monografia Wendela Roskopfa, autorstwa Klary Kaczmarek-Lów (2010), częściowo dotycząca jego wrocławskiej działalności. Wnioski autorki, określone przez nią samą jako „obraz alternatywny”, wyraźnie wskazują, że klasyczne metody